Polska sztuka na emigracji w londyńskiej kolekcji Matthew Batesona

Prof. Jan Wiktor Sienkiewicz *(Uniwersytet im. M. Kopernika w Toruniu)*

Po II wojnie światowej polska sztuka rozwijała się w dwóch krwiobiegach: krajowym i emigracyjnym. Ta powstająca po 1945 roku w granicach pojałtańskiej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej była nazywana „sztuką polską"; powstająca zaś poza Polską – z wyjątkiem nielicznych przykładów dzieł polskich artystów tworzących szczególnie we Francji – nad Wisłą nie znalazła się (z różnych przyczyn: od politycznych poprzez

ekonomiczne i zawodowe) w orbicie zainteresowań ani ówczesnych środowisk twórczych, ani naukowych. Szacuje się, że poza Polską żyje obecnie 18–20 mln Polaków i osób polskiego pochodzenia, w tym poważna rzesza artystów, być może liczona w tysiącach nazwisk[1].

W ostatnich dwóch dekadach XXI wieku, wraz ze śmiercią wielu osobowości polskiego życia artystycznego w krajach europejskich i pozaeuropejskich, szereg polskich dzieł plastycznych z zakresu sztuki nowoczesnej uległo rozproszeniu lub zniszczeniu. Niemniej jednak znaczna część tego dorobku jest poważnie rozpoznana i częściowo uratowana, zwłaszcza tego powstałego w Wielkiej Brytanii, gdzie w wyniku II wojny światowej osiedliło się ponad 800 polskich artystów[2]. Bardzo wartościowe zbiory (szczególnie malarstwa) oraz archiwalia, pochodzące z pracowni polskich malarzy i rzeźbiarzy z Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Kanady i Australii, na przestrzeni minionych trzydziestu lat zgromadziło chociażby Muzeum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK). Wcześniej, w latach 80. XX wieku, interesujące zbiory XX-wiecznej sztuki polskiej z emigracji trafiły do Muzeum Narodowego w Warszawie, Wrocławiu, Gdańsku i Krakowie[3]. Obecnie najważniejszymi jednostkami badawczymi zajmującymi się polską sztuką poza krajem są: założony i kierowany od 2010 roku przez profesora Jana Wiktora Sienkiewicza w UMK Zakład Historii Sztuki i Kultury Polskiej na Emigracji oraz Zakład

Historii Sztuki Nowoczesnej na Wydziale Sztuk Pięknych UMK i Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, kierowane przez profesora Jerzego Malinowskiego[4].

Można z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że zasługą wydanych do tej pory przez przywołane jednostki badawcze monografii i opracowań zbiorowych jest najlepiej rozpoznany i opracowany „polski Londyn" artystyczny, między innymi dzięki takim publikacjom, jak *Polskie galerie sztuki w Londynie w drugiej połowie XX wieku* (Lublin–Londyn 2003) czy dwukrotnie wznawiane źródłowe opracowanie *Artyści Andersa* pióra Jana Wiktora Sienkiewicza[5]. W ostatnich latach na rynku wydawniczym ukazała się również seria czternastu katalogów dzieł dziewięciu artystów z polskiego Londynu, będących obecnie w posiadaniu Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu[6]. Panoramę polskiej sztuki w Wielkiej Brytanii dopełnia anglojęzyczny, opublikowany w 2015 roku w Toruniu, tom poświęcony polsko-brytyjskim i polsko-irlandzkim relacjom artystycznym w wiekach XX i XXI[7].

Polskie środowisko artystyczne w Wielkiej Brytanii wyłoniło się po II wojnie światowej ze 150-tysięcznej fali emigracyjnej. Swoją historią sięga okresu sprzed odzyskania przez Polskę niepodległości. Wówczas to w Londynie tworzyli tacy artyści, jak: Alfred Wolmark, Stanisława de Karłowska, Franciszek Black, Lena Pilichowska i Leopold Pilichowski. W latach 1918–1939

dołączyli do nich między innymi: Stefan i Franciszka Themersonowie, Marek Żuławski, Jerzy Him, Jan Le Witt, Henryk Gotlib, Feliks Topolski, Artur Horowicz, Roman Black, Rajmund Kanelba, Stanisław Reychan, Adam Turyn[8].

Po wybuchu II wojny światowej do Wielkiej Brytanii napływały kolejne fale polskiej emigracji. Zamieszkali w niej: 1) artyści, którzy wraz z wojskiem i cywilami byli ewakuowani z Francji w 1940 roku; 2) artyści, którzy wydostali się z Polski przez kraje Europy Północnej (Szwecję i Norwegię) – z obozów jenieckich i obozów pracy – i tą drogą docierali na Wyspy Brytyjskie do końca 1945 roku; 3) artyści, którzy w 1946 roku przybyli do Anglii z Włoch z 2 Korpusem generała Władysława Andersa, przebywając wcześniej (po ewakuacji Armii Polskiej na Wschodzie z terenów Rosji Sowieckiej w 1942 roku) w Persji, Iraku, Palestynie i Egipcie[9]; 4) artyści, którzy przybyli do Anglii z innych krajów europejskich w latach 1945–1952 – zarówno żołnierze, jak i cywile oraz uciekinierzy z Polski Ludowej (1945–1950); 5) artyści, którzy studiowali w polskiej Szkole Malarstwa Sztalugowego w Anglii lub ukończyli po roku 1952 szkoły brytyjskie; 6) artyści wykształceni po wojnie w PRL-u, którzy wyemigrowali do Wielkiej Brytanii po roku 1956, 1968 i 1981; 7) artyści urodzeni w Wielkiej Brytanii (lub w innych miejscach poza Polską) w rodzinach polskich, którzy przyznają się do polskich korzeni i polskiej tradycji kulturowej; 8) artyści, którzy przyjechali do Wielkiej Brytanii po 1989 roku, i ci, którzy

mieszkają na Wyspach Brytyjskich od 2004 roku.

Pierwszą na gruncie brytyjskim publikacją podejmującą próbę szerszego spojrzenia na polską sztukę powstałą w Wielkiej Brytanii po II wojnie światowej jest opracowanie pióra byłego kustosza Narodowej Galerii w Edynburgu Douglasa Halla pt. *Art in Exile. Polish Painters in PostWar Britain*, opublikowane w Bristolu w 2008 roku, w którym zamieścił dziesięć oddzielnych esejów poświęconych twórczości artystycznej polskich malarzy: Henryka Gotliba, Aleksandra Żywa, Mariana Kratochwila,

Zdzisława Ruszkowskiego, Józefa Hermana, Stanisława Frenkiela, Jankiela Adlera, Tadeusza Piotra Potworowskiego, Mariana Bohusza-Szyszki i Marka Żuławskiego[10]. I chociaż każdy z esejów dobrze charakteryzuje twórczość poszczególnych malarzy, których dzieła przez dziesiątki lat Douglas Hall pielęgnował w Galerii w Edynburgu, książka nie daje pełnej panoramy historycznych i politycznych uwarunkowań prowadzących do emigracyjnego exodusu polskich artystów z kraju rodzinnego do państw europejskich i pozaeuropejskich w wyniku trwającej w latach 1939–1945 II wojny światowej. Brytyjski autor, podciągając polskich twórców przebywających po 1939 roku na Wyspach Brytyjskich pod wspólny mianownik „malarzy emigracyjnych", nie uwzględnia złożoności procesów i skomplikowanych losów będących wynikiem wpierw układu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku, a później układu Sikorski-Majski z 30 lipca 1941 roku i dwóch konferencji: w Teheranie z listopada 1943 roku i w Jałcie z lutego 1945 roku.

Inne bowiem były okoliczności przyczynowe (już choćby przez procesy edukacyjne: Akademie Sztuk Pięknych w Bejrucie, Rzymie i Londynie) sztuki tworzonej przez artystów skupionych wokół Andersa (Stanisław Frenkiel, Marian Bohusz-Szyszko, Alicja Drwęska), inne artystów przybyłych na Wyspy Brytyjskie z własnego wyboru (Żuławski, Adler), a jeszcze inne – sztuki twórców-żołnierzy, których wojenne losy związane były nie z generałem Władysławem Andersem, lecz z działaniami 1 Dywizji

Pancernej generała Stanisława Maczka w Europie Zachodniej i Szkocji (Aleksander Żyw, Zdzisław Ruszkowski). Sylwetki polskich malarzy zaprezentowane w publikacji Halla, chociaż niezmiernie ważne w panoramie polskiej powojennej sztuki na Wyspach Brytyjskich, są zaledwie jej częścią i nie odnoszą się (wbrew temu, co sugeruje tytuł opracowania) do całej polskiej powojennej sztuki na emigracji w Wielkiej Brytanii.

Publikację pióra Douglasa Halla traktować można więc jako świadectwo – chociaż w bardzo wąskim wymiarze – zainteresowania polską sztuką na emigracji, a zwłaszcza malarstwem polskiego Londynu w kręgach niektórych kolekcjonerów współczesnej sztuki europejskiej w Wielkiej Brytanii, czego przykładem może być bardzo reprezentatywna kolekcja dzieł Zdzisława Ruszkowskiego, będąca własnością Michaela Simonowa, oraz interesująca nas kolekcja Matthew Batesona.

Sześć lat po publikacji książki Douglasa Halla w Galerii Graves w Sheffield otwarta została wystawa pt. *Pole Position. Polish Art in Britain 1939–1989*, prezentująca nigdy wcześniej niewystawiane publicznie 59 prac polskich artystów tworzących w większości na terenie Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XX wieku[11]. Jak podawały oficjalne anonse wystawy, „poprzez obrazy i szkice Jankela Adlera, Stanisława Frenkela, Josefa Hermana, Mariana Bohusza-Szyszki i wielu innych, wystawa *Pole Position: Polscy*

artyści w Wielkiej Brytanii 1939–1989 zaprezentuje zapomniany rozdział w historii współczesnej sztuki brytyjskiej. Stworzona z prywatnej kolekcji Matthew Batesona, wystawa *Pole Position* przedstawi prace polskich artystów zmuszonych do ucieczki z Europy w trakcie II wojny światowej. Niektórzy z nich przemierzyli wiele krajów zanim osiedlili się w Zjednoczonym Królestwie, inni zaś zostali pojmani i uwięzieni zanim udało im się dotrzeć do brytyjskiego wybrzeża”[12].

Za najważniejsze prace zaprezentowane wówczas z kolekcji Matthew Batesona uznano między innymi dzieła: *Lot uskrzydlonych ludzi* (1973) Stanisława Frenkela, *Głowa burgundzkiego wieśniaka* (1953) Josefa Hermana, *Chrystus w Warszawie* (ok. 1939) autorstwa Henryka Gotliba, *Leśna polana* (1959–1965) pędzla Mariana Bohusza-Szyszki oraz kompozycja Feliksa Topolskiego *Stara Anglia* (1945), którą artysta uczcił brytyjski ruchu oporu w trakcie II wojny światowej. Tym jednak, co szczególnie podkreślano, pisząc o wystawie, to wspólna tematyka większości dzieł – „od robiących silne wrażenie wizerunków utraconej ojczyzny oraz okrucieństw wojny, do krajobrazów i luminarzy, których napotkali podczas swojego życia w Wielkiej Brytanii. Wystawiane dzieła – pisano – są świadectwem wielkich przeciwności losu, które napotykali artyści, ale również bogactwa nowych pomysłów i podejścia, które przynieśli ze sobą na Wyspy”[13].

Wystawa *Pole Position* pokazana w Galerii Graves w Sheffield była też rodzajem dobrze zakomponowanej klamry, która w pewien sposób łączyła wybrane prace z kolekcji Matthew Batesona z dziełami malarskimi stale eksponowanymi w muzeum Sheffield, między innymi takich artystów, jak David Bomberg, Frank Auerbach czy Francis Bacon. Janina Baranowska, obecna swoimi pracami w zbiorze Batesona, była na przykład uczennicą Davida Bomberga, Marian Bohusz-Szyszko eksperymentował z technikami podobnymi do tych, które wykorzystywał w swojej twórczości Frank Auerbach, a Stanisław Frenkiel, mieszkający w Sheffield przez kilka lat, inspirował się w swoim malarstwie pracami Francisa Bacona.

Wstęp do książki prof. Jana Wiktora Sienkiewicza, Przewodniczącego Komisji Kultury Rady Krajowej Stowarzyszenia Wspólnota Polska i kierownika Katedry Historii Sztuki XX wieku w Europie Środkowej i na Emigracji Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, pt. „Polish art in exile in Matthew Bateson's London collection/Polska sztuka na emigracji w londyńskiej kolekcji Mattew Batesona", która ukazała się staraniem

Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA. Strona prof. Jana Wiktora Sienkiewicza: www.janwiktorsienkiewicz.pl

Fragment recenzji prof. UMK dr hab. Joanny Kucharzewskiej:

Polish art in exile in Matthew Bateson's London collection/Polska sztuka na emigracji w londyńskiej kolekcji Mattew Batesona autorstwa profesora Jana Wiktora Sienkiewicza, to interesujące opracowanie naukowe wpisujące się w charakter prowadzonej przez Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA działalności na rzecz kultury polskiej poza krajem. Praca ma charakter nowatorski, albowiem do tej pory nikt nie omówił kolekcji Matthew Batesona w całościowym ujęciu. Autor opracowania z wielką swobodą uwodzi czytelnika, wciąga go w interesujący świat polskiego malarstwa i – nie mniej ciekawe – losy artystów, niejednokrotnie dotkliwie doświadczonych traumą wojny. Barwnie kreśli charakterystykę twórczości poszczególnych artystów, czasami potrzebuje do tego zaledwie kilku słów, ale precyzyjnie dobranych, by oddać napięcia i namiętności zawarte w pracy malarskiej, by odczytać nastrój artysty albo opisać świat jego emocji. Używa plastycznego języka adekwatnego do technik stosowanych przez artystów. Praca tym samym jest wartościowa co najmniej z dwóch powodów: jest interesująca literacko, a jednocześnie wnosi nowe ustalenia związane z twórczością artystów polskich działających za granicą. Jest pierwszym szczegółowym

omówieniem kolekcji Matthew Batesona, bardzo ważnym w kontekście katalogowania polskiej działalności poza granicami rodzimego kraju.

Zobacz też:

> Największa w dziejach polskiej historii sztuki seria katalogów artystów emigracyjnych

---

Przypisy:

[1] Prekursorem i autorem wielu publikacji naukowych poświęconych polskiej sztuki na emigracji jest Jan W. Sienkiewicz, który od 1989 r. bada szczególnie polską sztukę poza Polską – w krajach europejskich i pozaeuropejskich. Wszystkie publikacje z tego zakresu zob.: http://www.home.umk.pl/~janwikt1/publikacje.pdf (dostęp: 30 VIII 2019).

[2] J.W. Sienkiewicz, *Kolekcja Polskiej Sztuki Współczesnej. The Collection of Polish Contemporary Art*, w: D. Platt, J.W. Sienkiewicz, *Wspólny wysiłek – wspólny sukces. 50 lat POSKu.*

Wystawa. Community Effort, Community Achievement. 50 Years of POSK. Exhibition, Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny, Biblioteka Polska w Londynie, Londyn 2014, s. 25–52.

[3] J.W. Sienkiewicz, *Dzieła z londyńskiej kolekcji Drian Galleries Halimy Nałęcz w Muzeum Narodowym w Gdańsku*, w: *Londyńska kolekcja Halimy Nałęcz*,katalog wystawy,Muzeum Narodowe w Gdańsku, 20 kwietnia – 28 lipca 2013, Gdańsk 2013, s. 9–30.

[4] Poważne rozpoznanie ma również polskie środowisko artystyczne we Francji, a szczególnie w Paryżu: *Paris et les artistes polonais/Paris and the Polish Artists 1945–1989*, red. M. Geron, J. Malinowski, J.W. Sienkiewicz, Toruń 2018.

[5] J.W. Sienkiewicz, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, Warszawa–Toruń 2013; *idem*, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 2, Warszawa 2014; *idem*, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 3, Warszawa 2016; *idem*, *Artyści Andersa. Uratowani z „nieludzkiej ziemi”*, Warszawa 2017.

[6] Największe w polskim muzealnictwie opracowania katalogowe dzieł polskich artystów powstałych na emigracji po 1939 r. zostało przygotowane pod kierownictwem i opieką merytoryczną prof. dr. hab. J.W. Sienkiewicza, kierownika Zakładu Historii Sztuki i Kultury Polskiej na Emigracji UMK, w

ramach zbiorowego grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (2012–2017), pt. „Inwentaryzacja i opracowanie spuścizn archiwalnych i kolekcji dzieł sztuki polskich artystów w Wielkiej Brytanii w XX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – Kolekcja Archiwum Emigracji i Muzeum Uniwersyteckiego": K. Lewandowska, *Janusz Eichler (1923–2002). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 1, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 166 ss., 102 il.; J.W. Sienkiewicz, *Stanisław Frenkiel (1918–2001). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 2, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 416 ss., 361 il.; J. Krasnodębska, *Halina Korn-Żuławska (1902–1978). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 3, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 500 ss., 716 il.; M.A. Supruniuk, *Jan Marian Kościałkowski (1902–1978). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Torunu*, t. 4, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuka, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 824 ss., 1476 il.; K. Lewandowska, *Marian Kratochwil (1906–1997). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 5, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 183 ss., 52 il.; K. Cybulska-Jędraszek, *Zdzisław Ruszkowski (1907–1991). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 6, red. J.W. Sienkiewicz, M.A.

Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 132 ss., 38 il.; K. Cybulska-Jędraszek, *Zygmunt Turkiewicz (1912–1973). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 7, cz. 1, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 281 ss., 116 il.; K. Cybulska-Jędraszek, *Zygmunt Turkiewicz (1912–1973). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 7, cz. 2, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 524 ss., il. 230a–717; S. Majoch, *Aleksander Werner (1920–2011). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 8, cz. 1, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 371 ss., 285 il.; S. Majoch, *Aleksander Werner (1920–2011). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 8, cz. 2, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 300 ss., 831 il.; S. Majoch, *Marek Żuławski (1908–1995). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. 9, red. J.W. Sienkiewicz, M.A. Supruniuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, 496 ss., 730 il.

[7] Por. *Art of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland & Republic of Ireland in 20th–21st Centuries and Polish–British & Irish Art Relation*, red. A. Geron, J. Malinowski, J.W. Sienkiewicz, Toruń 2015.

[8] J.W. Sienkiewicz, *Polish Presence at Artistic Academies and*

in the Art of Great Britain after the Second World War. Introduction to Research, w: *Art of the United Kingdom…*, s. 189–198.

[9] J.W. Sienkiewicz, *Cedr i orzeł. Plastycy polscy w Bejrucie 1942–1952*, w: *Polscy i rosyjscy artyści i architekci w koloniach artystycznych zagranicą i na emigracji politycznej 1815–1990*, red. J. Malinowski, I. Gavrash, D. Ziarkowski, Warszawa–Toruń 2015, s. 347–356; J.W. Sienkiewicz, *Artyści Andersa. Z sowieckich łagrów, przez Monte Cassino, do Rzymu i Londynu*, w: *Za naszą i waszą wolność. Bitwa o Monte Cassino z perspektywy polskiej i włoskiej/Per la nostra e la vostra libertà. La battaglia di Montecassino vista da una prospettiva polacca e italiana*, red. C. Salmeri, Katowice 2017, s. 89–111.

[10] D. Hall, *Art in Exile. Polish Painters in PostWar Britain*, Brighton 2008.

[11] *Pole Position: Polish Art in Britain 1939–1989*, katalog wystawy, 11 stycznia – 28 czerwca 2014, Graves Gallery, Sheffield 2014.

[12] https://www.museums-sheffield.org.uk/museums/graves-gallery/exhibitions/past-exhibitions/pole-position-polish-art-in-britain-1939%E2%80%931989;

http://www.britishfuture.org/event/pole-position-polish-art-in-britain-1939-1989/;
https://linktopoland.com/pl/pole-position-polscy-artysci-w-wielkiej-brytanii-1939-1989/;
https://linktopoland.com/en/pole-position-polish-art-in-britain-1939-1989/ (dostęp: 29 VIII 2019).

[13]
http://www.doncaster.pl/pole-position-wystawa-polskiej-sztuki-w-sheffield/;
https://patricia1957.wordpress.com/2014/02/12/pole-position-polish-art-in-britain-1939-1989-graves-gallery-sheffield-1-2-14/;
https://joninbetween.blogspot.com/2014/01/pole-position-polish-art-in-britain.html;
https://www.artrabbit.com/events/pole-position-polish-art-in-britain-1939-1989;
htttp://www.artway.eu/artway.php?id=532&action=show&lang=en (dostęp: 29 sierpnia 2019).